

Osoitteesta <http://www.abdn.ac.uk/isch/> löytyy lisätietoa seurasta ja tulevista konferensseista.

Dosentti Riitta Laitinen on yliopistonlehtori (ma) kulttuurihistorian oppiaineessa Turun yliopistossa.

Aina joku maksaa – tiedejulkaiseminen murroksessa

Kirsti Salmi-Niklander

Tieteellinen julkaiseminen käy läpi intensiivistä muutosprosessia, jonka vauhdissa tutkijoiden ja julkaisijoiden on työlästä pysyä. Avoimen verkkojulkaisemisen tekijänoikeuskysymyksiä selvitettiin seminaarissa Helsingissä lokakuussa 2008. Vilkas keskustelu osoitti, että tiedejulkaisemisen uusilla ilmiöillä voi olla kauaskantoisia seurauksia.

Open access on vaikeasti käännettävä ilmaisu, vaikka yleisesti on puhuttu tiedon avoimesta saatavuudesta. Periaate on ylevä ja demokraattinen: veronmaksajien rahoilla tuotettu tieto täytyy olla kaikkien kiinnostuneiden saatavilla maksutta ja mahdollisimman helposti. Internet tarjoaa tähän loistavat mahdollisuudet. Verkossa uudet tutkimustulokset ovat heti luettavissa ja hyödynnettävissä eri puolilla maailmaa ilman painatuskuluja, postimaksuja ja kaukolainoja. Myös opinnäytteet pääsevät nopeasti tutkimusyhteisön käyttöön. Verkkojulkaisemisen helppous ja halpuus on kuitenkin pettävää. Ilmaista julkaisua ei ole kuten ei ole ilmaista lounastakaan, korostettiin monissa alustuksissa. Aina joku maksaa tieteen tuottamisen, jalostamisen ja julkaisemisen.

Opinnäytteiden julkaiseminen verkossa palvelee sekä tiedeyhteisöä että ulkopuolisia lukijoita. Tampereen yliopisto on tässä suhteessa edelläkävijöitä, ja sikäläistä opinnäytteiden julkaisutoimintaa esitteli kustannuspäällikkö Outi Sisättö. Julkaiseminen on vapaaehtoista, mutta sen vastalahjaksi annetaan tutkielmasta tietty määrä sidottuja kappaleita. Kieltäytymiset liittyvät usein tiedon luottamuksellisuuteen. Yllättäen yleisin syy on kuitenkin tekijän oma käsitys tutkielman huonosta laadusta, jonka takia sitä ei haluta esitellä ulkopuolisille.

Helsingin yliopisto siirtyy ensimmäisenä Suomessa vuoden 2010 alusta pakolliseen rinnakkaisjulkaisemiseen: kaikista yliopiston henkilökunnan julkaistuista artikkeleista on talletettava kopio julkaistavaksi yliopiston verkossa. Käytännössä nämä rinnakkaisjulkaisut ovat kaikkien lukijoiden ulottuvilla. Vaikka niiden käyttö on rajoitettu tutkimukseen ja opetukseen, yliopisto ei voi tätä valvoa. Ulkomaille tähän järjestelmään ovat siirtyneet mm. Harvardin yliopiston humanistinen tiedekunta ja Stanfordin yliopiston käyttäytymistieteellinen tiedekunta.

Marjut Salokannel Kansalliskirjastosta perusteli rinnakkaisjulkaisemista sillä, että nykyisessä käytännössä yliopistot ja välillisesti veronmaksajat maksavat tiedon tuottamisesta kahteen kertaan: ensin tutkijoiden palkkoina ja laituskuluina ja sitten julkaisumaksuina. Tutkijoiden velvoitteeksi jää rinnakkaistallentamisen pidättäminen kustannussopimuksissa. Kustantajille voidaan kuitenkin myöntää nk. embargo eli etumyöntioikeus 6–12 kuukautta julkaisun ilmestymisen jälkeen.

Herkko Hietanen Suomen Creative Commonsista visioi kollektiivista luomisprosessia avoimissa verkkoyhteisöissä. Creative Commons-lisenssi mahdollistaa myös tekstien, musiikin tai kuvateosten muokkauksen ja kehittämisen. Miten tällainen verkkoyhteisötaide olisi sovellettavissa tieteen piirissä? Esimerkiksi fyysikkojen tiedeyhteisössä onkin luovuttu referee-käytännöstä ja siirrytty avoimeen verkkojulkaisemiseen, jossa tiedeyhteisön kommentointi takaa tulosten sisällön.

Pirjo Hiidenmaa, Suomen Akatemian kulttuurin ja yhteiskunnan tutkimuksen yksikön johtaja painotti kuitenkin vertaisarviointia tutkimuksen laadun takeena. Akatemia kehottaa rahoituksen saajia julkaisemaan mahdollisimman paljon open access -julkaisuissa. Erilaisien julkaisumuotojen saatavuus ja painoarvo vaihtelevat kuitenkin eri tieteenaloilla, mikä aktualisoituu viranhakutilanteissa: humanisteilla monografia on edelleen arvokkain julkaisu, tekniikan tutkijat taas suosivat konferenssijulkaisuja.

Katoavatko artikkelikokoelmat?

Rinnakkaisjulkaisemisella voi olla myös tiedon levittämistä rajoittavia seurauksia erityisesti pienellä kielialueella. Näistä muistutti Gaudeamuksen kustannusjohtaja Tuomas Seppä. Rinnakkaisjulkaisemisen vaatimus voi johtaa käytännössä suomenkielisten artikkelikokoelmien katoamiseen. Kustantajien kiinnostus niihin heikkenee entisestään, kun kiinnostuneet lukijat voivat ”pimia rusinat pullasta” verkossa. Tiedekustantaminen painottuu entistä enemmän monografioihin sekä laajalle yleisölle suunnattuihin oppi- ja tietokirjoihin.

Olisiko sitten artikkelikokoelmien katoaminen menetys? Tuomas Seppä muistutti, että ne toimivat erinomaisena nuorten kirjoittajien koulutusmuotona. Tieteellinen kirjoittaminen on paljon muutakin kuin lähdeviitteiden viilaamista, ja artikkeleita kirjoittamalla opetellaan kielellistä viimeistelyä. Olen myös kokenut, että vuorovaikutusprosessissa ja rauhallisella aikataululla toimitetut artikkelikokoelmat ovat antoisia sekä kirjoittajille että lukijoille ja enemmän kuin osiensa summa. Joka tapauksessa artikkelikokoelmilta vaaditaan jatkossa terävämpiä ideoita ja pitkäjänteisempää toimitustyötä, mikä voi olla positiivinen asia. Ehkä verkkojulkaisujen teemanumerot tulevat osittain korvaamaan artikkelikokoelmia?

Seminaari jätti joukon avoimia kysymyksiä. Jakautuuko tutkimus yhä enemmän monografioiden puurtamiseen ja toisaalta vapaamuotoiseen verkkojulkaisemiseen? Miten nämä julkaisut painottuvat virkojen ja rahoitusten hakemisessa? Esimerkiksi Helsingin yliopistoon ollaan nyt pikaisesti lanseeraamassa työajan seurantarjestelmää, jossa tieteellisten julkaisujen toimittamista ei lasketa tutkimustyöksi, vaan ”yhteiskunnalliseksi osallistumiseksi”. Tieteellinen julkaiseminen toimii nykyisin hyvin pitkälle talkootyöllä ja vastavuoroisuusperiaatteella: jos mieliä saada omia tekstejään julki, on myös osallistuttava talkoisiin toimittajana, refereena ja julkaisijana. Jos tätä työpanosta ei arvosteta eikä sitä edes katsota varsinaiseksi tutkimustyöksi, kuka enää on valmis näkemään vaivaa julkaisujen toimittamiseksi? Tämä ongelma ja rahoituksen tarve tuotiin esille monissa alustuksissa. Rahan lisäksi tarvitaan myös tukipalveluja, jotta tutkijoiden työaika ei mene uusien julkaisumuotojen vaatiman tekniikan opetteluun ja ongelmien setvimiseen.

Pitemmän päälle on kysymys suomenkielisen tieteellisen kirjallisuuden tulevaisuudesta. Tätä kysymystä on syytä pohtia vakavasti, ennen kuin lähdetään soitellen sotaan suurten englanninkielisten yliopistojen perässä.

Kirsti Salmi-Niklander on Helsingin yliopiston folkloristiikan dosentti.